

פרשת כי תשא

חטא העגל

גדי איידלהייט

עיקרה של פרשת כי תשא עוסק בחטא העגל ובהשלכות שלו. ננסה להעיר מספר הערות על החטא והאירועים שבאו לפניו ולאחריו. דברי הפרשנים ארוכים ואנסה לסכם בקצרה ומומלץ לעיין בפירוש המלא. פרשיית חטא העגל מתחילה בפרק ל"ב, אולם נתחיל את עיונו בכך שנצביע כי תחילת הפרשייה (לפי המסורת היהודית) היא בפסוק הקודם. זוהי דוגמה מובהקת לדוגמה הנוצרית העומדת מאחורי חלוקת התנ"ך לפרקים לשיטתם.

הפרשה מתחילה בפסוק יח של פרק ל"א: "וַיִּתֵּן אֱלֹהֵי-מֹשֶׁה כְּכֹלְתּוֹ לְדַבֵּר אֵתוֹ בְּהַר סִינַי שְׁנֵי לַחַת הַעֲדַת לַחַת אֶבֶן כְּתֹבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹקִים" חשיבות הפסוק היא בכך שהוא אומר שלא משנה מה הולך לקרות עוד מעט, הברית עצמה קיימת ועמדת ולא מופרת (ומעתה ברור מדוע הנוצרים שינו את שיטת החלוקה).

לאחר מכן נכתב: "וירא העם כי בשש משה לרדת מן ההר..." , השאלה הראשונה שאנו שואלים היא מתי קרה אירוע זה. רש"י מפרש שמשה הודיע לעם שהוא הולך לארבעים יום וארבעים לילה ולכן לאחר שעברו ארבעים יום, העם החל לדאוג. אולם לא מצאנו מפורש בכתובים שמשה הודיע לעם את משך שהייתו (ואולי גם משה לא ידע זאת כפי שאומר הרשב"ע). ייתכן ומשה הודיע את משך שהותו רק לאהרון וחור ולזקנים, והעם התחיל כבר לדאוג זמן רב קודם ואהרון וחור ניסו למשוך זמן עד ארבעים יום, אך לאחר מכן לא הצליחו.

בימינו איחור של כמה שעות הוא דבר מדאיג אבל בימי קדם (טרם היו הפלאפונים, הפקסים הטלגרף ודואר מהיר) גם איחור של שבוע הוא איחור מקובל ולכן נראה כי העם התחיל את תסיסתו זמן רב לפני יום הארבעים ועד אז הצליחו אהרון וחור למשוך זמן (יהושע למשל מחכה בסבלנות לרלגי ההר עד רדת משה, בלי שיש לו מושג כלל מה קורה במחנה).

שאלה נוספת שהפרשנים עוסקים בה היא מה קרה לחור ולמה פונים רק לאהרון, דעת המדרשים והפרשנים נוטה לכך שחור נהרג בנסיונותיו למנוע את החטא ואהרון שראה זאת הבין שאם הוא לא יעשה משהו, יקרה אסון גדול אף יותר. על שאלה זו, מה ראה אהרון ששיתף פעולה יש תירוצים רבים, מהם שאהרון חשש לחייו, אך על זה מקשים שכן עבודה זרה היא חטא שצריך להיהרג עליו, ואם אהרון אכן חטא, איך זה שקיבלת את הכהונה ועוד, ונראה (ורצוי לעיין בראב"ע) שאהרון באמת ניסה להתכונן למזבח ולעולת לשם ה' כמו שרצה רוב העם, ובכך לעשות את הרע במיעוטו, כל דבר אחר שהיה עושה או לא עושה היה גורם לרעה גדולה יותר.

נעבור לבקשת העם "קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי-זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה-היה לו". בקשת העם מעלה שאלה, העם מציג את משה בתור איש. אם לא יודעים מה קרה למשה, שימנו את אהרון (או מישהו אחר) למנהיג וימשיכו בדרך.

העם לא טוען שאלוקים נעלם וצריך אל אחר, אלא בגלל שמשה האיש נעלם, צריך אלוקים אחרים. מסתבר אם כן לפרש כי מילת אלוקים המופיעה בפסוק זה היא בלשון חול ולא מדברת על ה' (כמוה מצינו גם בדבר ה' למשה (שמות ב' טז): "...הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלקים"). מכאן שניתן להבין כי העם רצה מנהיג אחר ולא כפר בברית או בה'.

אהרון מבקש מהעם את נזמי הזהב של נשיהם ובניהם. אהרון מנסה למשוך זמן, שהרי ידוע שהנשים דעתן רחבה יותר ולא יתפתו כל כך בקלות למסור את תכשיטיהן בשביל מטרת שטות כזו, אולם הגברים מביא את תכשיטיהם לאהרון הוא ומייצר את העגל.

בשלב זה האירועים מדרדרים (פסוק ד): "ויקח מידם ויצר אתו בחרט ויעשהו עגל מסכה ויאמרו אלה אלהינו ישראל אשר העלנו מארץ מצרים". פתאום הפסל הופך לאל עצמו.

הפרשנים מדייקים בפסוק.

רש"י: "ולא נאמר אלה אלוהינו, מכאן שערב רב שעלו ממצרים, הם שנקהלו על אהרן, והם שעשאוהו, ואחר כך הטעו את ישראל אחריו:" הביטוי אלהיך מראה על קבוצה קטנה מאד בעם (אותה מכנים ערב רב) שמנסה להציג פסל זה כדמות האל עצמו.

רמב"ן מדייק גם על המילה "העלוך" וזה לשונו:

גם זה הכתוב יורה אותנו, כי אין טיפש בעולם שיחשוב כי הזהב הזה אשר היה באזניהם הוא אשר הוציאם ממצרים, אבל אמרו כי כוח הצורה הזאת העלם משם. והנה לא תמצא שיאמר בעגל בשום מקום אשר הוציאנו ממצרים, כי הם מודים במי שאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים (לעיל כ ב), כי שמו הגדול הוא המוציא אותם משם, אבל יאמרו במקומות רבים אשר העלוך, כי ייקחו זה במקום היד הגדולה המחרבת ים השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים (ישעיה נא י). וזהו שנאמר (תהלים ק): וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב, ושם נאמר "שכחו אל מושיעם עושה גדולות במצרים נפלאות בארץ חם נוראות על ים סוף, שכחו דברו אשר צום", והנה עברו על לא תעשה לך אלוהים אחרים על פני (לעיל כ ג), כאשר רמזתי שם, ותבין זה"

אהרון עוד מנסה לעשות משהו על מנת למזער נזקים כפי הנאמר בפסוק ה': "וַיֵּרָא אֶהָרֶן וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ לִפְנֵי וַיִּקְרָא אֶהָרֶן וַיֹּאמֶר חַג לַה' מִחֵר" ולהפנות את העבודה לעבודת ה' (וגם למשוך זמן נוסף) אולם העם הקולני כבר שולט בענינים, קם מוקדם בבוקר עוד לפני אהרון ומתחיל בטקסים בעצמו: "וַיִּשְׁכִּימוּ מִמִּחְרַת וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיִּגְשׁוּ שְׁלָמִים וַיִּשֶׁבֶת הָעָם לֶאֱכֹל וְשִׁתּוּ וַיִּקְמוּ לְצַחֵק" ונראה שהחטא מתפשט והולך ונהיה עבודה זרה ממש ואמונה באל אחר. רק באותו נקודה מגיע הדבר לידיעתו של משה. ה' מחכה לרגע בו החטא נהיה חמור במיוחד כדי להביאו לידיעתו של משה:

"וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵּךְ-רֵד כִּי שָׁחַת עַמְּךָ אֲשֶׁר הֶעֱלִית מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם: סָרוּ מֵהַר מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתָם עֲשׂוּ לָהֶם עֵגֶל מִסֶּכָה וַיִּשְׁתַּחֲווּ-לוֹ וַיִּזְבְּחוּ-לוֹ וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם"

הקב"ה לא נותן למשה הזדמנות להגיב ומיד מוסיף (אם כי באמירה חדשה):

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה רְאִיתִי אֶת-הָעָם הַזֶּה וְהִנֵּה עִם-קִשָּׁה-עֲרֵף הוּא: וְעַתָּה הִנֵּיחָה לִי וַיִּסַּר-אֶפִי בָהֶם וְאָכַלְם וְאָעֲשָׂה אוֹתָךְ לְגוֹי גְדוֹל"

לא ברור את מי ה' רוצה לכלות. האם את כל העם או את העובדים לפסל אך בכל מקרה משה צריך להגיב מהר. הפרשנים מציינים את מילת "הניחה לי". האם ה' צריך רשות ממה על מנת לכלות את העם? האם משה מונע מה' ?

התשובה היא כן. משה בתפילתו יכול לשנות את גזרת ה', ומילים אלו נועדו להבהיר למשה שבאפשרותו לעשות זאת. משה מנצל את ההזדמנות מייד. למשה עדיין אין מושג מה באמת קורה אבל הוא מתחיל מיד בתחנונים. מאחר ומשה טרם מכיר את י"ג המידות (אותם ה' ילמד אותו בהמשך הפרשה), משה פונה לסיבות אחרות. מה יאמרו הגויים. זכירת הברית ההיסטורית עם האבות וכו'. תפילותיו של משה נענות וה' ניחם על הרעה.

חשוב לשים לב להבדל בפנייה לעם. גם ה' וגם משה משתמשים בביטוי עמך... כאשר ה' אומר זאת נדמה כי העם הוא העם של משה אבל כאשר משה אומר זאת הוא "מזכיר" לקב"ה כי מדובר בעם שלו, צאצאיהם של האבות.

האירוע הבא הוא שבירת הלוחות. משה יורד עם הלוחות ובודאי לא מתכוון לשבור אותם. משה פוגש את יהושע שמחכה לו במורד ההר. יהושע מודע לכך שמהו רע קורה במחנה וחושש ממלחמה. משה עונה לו שאלו הם קולות אחרים ולא קולות של מלחמה. משה ויהושע מתקרבים למחנה:

"וַיְהִי כַאֲשֶׁר קָרַב אֶל-הַמַּחֲנֶה וַיֵּרָא אֶת-הָעֵגֶל וּמַחֲלֹת וַיִּסַּר-אֶף מֹשֶׁה וַיִּשְׁלַךְ מִיָּדוֹ אֶת-הַלְּחֹת וַיִּשְׁבֹּר אֹתָם תַּחַת הַהָר"

מה שהפתיע את משה היו המחולות. על העגל משה כבר שמע ואם כוונתו הייתה לשבור את הלוחות לא היה צריך להורידם כלל מההר, אבל למחולות הוא לא היה מוכן וזה כבר היה יותר מדי, כפי שאומר הספורנו:

וַיֵּרָא אֶת הָעֵגֶל וּמַחֲלֹתָיו, וַיִּחַר אֶף מִשֵּׁהוּ. כִּשְׂרָאָה שֶׁהָיוּ שְׂמֵחִים בְּקִלְקוּל שְׁעֵשׂוֹ, כְּעֵינָן "כִּי רָעַתְכִי אֶזְתַּעֲלִי" (ירמיה יא, טו), וּבְזֶה הַתְּקַצֵּף וְנוֹאֵשׁ שִׁיזְכֹּל לְתַקֵּן הַמַּעֲוֹת בְּאִפְסָן שְׂיַחֲזְרוּ לְתַמּוּתָם וַיְהִיו רְאוּיִים לְאוֹתָן הַלּוּחוֹת.

שבירת הלוחות לא הייתה בהכרח אקט פומבי (משה משבר את הלוחות תחת ההר ולא במחנה ולא בטוח כלל שמישהו מהעם מלבד יהושע רואה זאת), ייתכן כי משה הבין שהעם לא יכול לקבל את התורה. אם נתייחס ללוחות כאל ברית, נראה כאילו משה לפני מסירת הלוחות לעם, מבטל את הברית מאחר והוא יודע שבני ישראל כבר לא עומדים בה (ועברו על הדיבר הראשון ולכן יתחייבו כולם במיתה). שבירת הלוחות תקנה למשה עוד זמן לתפילות וליסודה של הברית מחדש כפי שאכן קורה בהמשך הפרשה.

פעולות התיקון מתחילות מיד וללא התנגדות מה שמראה שהעם הבין את טעותו. משה קודם כל שורף ומשמיד את העגל, לאחר מכן בא בשאלה אל אהרון כדי להבין מה יכול היה לגרום לאהרון לעשות זאת (התורה לא מפרטת את הסיבות המדויקות וגם אין עונש לאהרון, רק בפרשת ואתחנן מצינו כי ה' רצה גם להרוג את אהרון ומשה היה צריך להתפלל אף עליו). משה קורא לאנשים שנשארו נאמנים לה' ובאים אליו שבט לוי והוא מצווה אותם להרוג את העובדים לפסל. התורה מספרת כי מתו שלושת אלפים איש ביום ההוא. כנראה אלו היו הגרעין הקשה של עובדי העגל שמספרם היחסי מועט מאד אך הצליחו לגרום לרעה גדולה.

למחרת משה מדבר לראשונה אל כל העם ומזכיר להם את חטאתם ועל כך שהוא הולך להתפלל אל ה' שוב (זכרו כי הלוחות המייצגים את הברית נשברו ומצב הברית לא ברור בנקודת זמן זו). משה עולה אל ה' ומבקש בלשון זו:

"וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָעָם אַתֶּם חָטַאתֶם חֲטָאָה גְדֹלָה וְעַתָּה אֶעֱלֶה אֶל-ה' אֲוִלִי אֲכַפְרָה בְּעַד חֲטָאתְכֶם: וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה אֶל-ה' וַיֹּאמֶר אֲנִי חָטָא הָעָם הַזֶּה חֲטָאָה גְדֹלָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהִים זָהָב: וְעַתָּה אִם-תִּשָּׂא חֲטָאתָם וְאִם-אֵין מַחְנִי נָא מִסַּפְרָךָ אֲשֶׁר כָּתַבְתָּ: וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה מִי אֲשֶׁר חֲטָא-לִי אֶמְחֹנּוּ מִסַּפְרִי: וְעַתָּה לֶךְ נַחֵה אֶת-הָעָם אֶל אֲשֶׁר-דִּבַּרְתִּי לָךְ הִנֵּה מִלֶּאכִי יֵלֵךְ לְפָנֶיךָ וּבְיוֹם פְּקֻדֵי וּפְקֻדֹתַי עֲלֵהֶם חֲטָאתָם"

למשה עדיין אין דרך לבוא לה' ולבקש סליחה וטענתו היא שאם ה' לא יסלח שימחה גם אותו (שימו לב להצעת ה' להפוך את משה לגוי גדול. משה פשוט מסרב להצעה זו). גם ה' לא מקבל את ההצעה, הודעת סליחה אין כאן, אלא המשך של השליחות. משה ימשיך להנחות את העם, הליווי לא יהיה ליווי אלוקי אלא ליווי של מלאך, והעונש לא יהיה מייד אלא יצטרף לעונשים אחרים (עד כדי כך שהגמרא אומרת ומובא ברש"י שאין פורענות באה על ישראל שאין בה קצת מפרעון עוון העגל).

הפרשייה מסתיימת בכך שבנוסף לשלושת אלפי האיש נהרגו עוד אנשים רבים שלא יכלו להייהרג בידי אדם אלא רק בידי שמים: "וַיִּגַּף ה' אֶת-הָעָם עַל אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת-הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשָׂה אַהֲרֹן" ושוב עם ההדגשה שאת העגל עשה אהרון (כביקורת סמויה על אהרון שכן לא מצינו שנענש או שמשרת הכהונה עברה ממנו ולולא פסוק בפרשת עקב כלל לא היינו יודעים כי היה עליו חרון).

הציווי הבא ממשיך:

"וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵּךְ עֲלֶה מִזֶּה אַתָּה וְהָעָם אֲשֶׁר הָעֵלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלַיַּעֲקֹב לֵאמֹר לְזָרְעֶךָ אֶתְנַנֶּה: וְשַׁלַּחְתִּי לְפָנֶיךָ מִלֶּאךָ וְגֵרְשִׁיתִי אֶת-הַכְּנַעֲנִי הָאֹמְרִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרָזִי הַחַי וְהַיְבוּסִי: אֶל-אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבַשׁ כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ כִּי עִם-קִשָּׁה-עֵרַף אֶתָּה פֶּן-אֲכַלְךָ בְּדֶרֶךְ"

נשווה לפרשת משפטים פרק כ"ג פסוק כ' ואילך. גם שם מופיע ענין המלאך אבל בצורה החיובית שלו (לא העתקתי את כל הפסוקים ומומלץ לעיין במקום)

"הנה אנכי שלח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך אל-המקום אשר הכנתי: השמר מפניו ושמע בקולו אל-תמר בו כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרב: ...לא-תשתחוו לאלהיהם ולא תעבדם ולא תעשה כמעשיהם כי הריס תהרסם ושבר תשבר מצבתיהם..."

העונש של בני ישראל ברור. המלאך המדובר בפרשת משפטים הינו מלאך המקדים את ה' שבא מיד אחריו, ואילו המלאך אצלו הוא הנהגה פחותה מהנהגה ישירה של ה' שמודיע בפירוש כי לא יעלה בקרב העם. העם מבין את הדברים האלו ומצטער מאד. משה נוקט מספר מהלכים החיוניים להתחלת התיקון ומתחיל בסדרת פניות לה' על מנת לחדש את הברית במצבה האידיאלי. הדו שיח מדהים בישירותו וביכולתו של משה "לדרוש" (אמנם בנימוס רב וביראת כבוד) דברים מהקב"ה. לצורת פניה זו כיוונה התורה כאשר אמרה שמשה מדבר עם ה' פנים אל פנים. משה:

ויאמר משה אל-ה' ראה אתה אמר אלי העל את-העם הזה ואתה לא הודעתני את אשר-תשלח עמי ואתה אמרת ידעתיך בשם וגם-מצאתי חן בעיני: ועתה אם-נא מצאתי חן בעיניך הודעני נא את-דרךך ואדעך למען אמצא-חן בעיניך וראה כי עמך הגוי הזה:

תשובה:

"ויאמר פני ילכו והנחתי לך"

המשך דבריו של משה:

"ויאמר אליו אם-אין פניך הלכים אל-תעלנו מזה: ובמה יודע אפוא כי-מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלוא בלקתך עמנו ונפלינו אני ועמך מכל-העם אשר על-פני האדמה"

תשובת ה':

"ויאמר ה' אל-משה גם את-הדבר הזה אשר דברת אעשה כי-מצאתי חן בעיני ואדעך בשם"

ומשה ממשיך:

"ויאמר הראני נא את-כבודך"

וה' מסכים:

"ויאמר אני אעביר כל-טובי על-פניך וקראתי בשם יהוה לפניך וחסנתי את-אשר אחון ורחמתי את-אשר ארחם: ויאמר לא תוכל לראת את-פני כי לא-יראני האדם וחי: ויאמר ה' הנה מקום אתי ונצבת על-הצור: והיה בעבר כבדי ושמתיך בנקרת הצור ושכתי כפי עליך עד-עברי: והסרתי את-כפי וראית את-אחרי ופני לא יראו"

משה מצטווה להכין בעצמו לוחות אבן חדשים (וכבר אנו מבינים כי הברית תתחדש) ולעלות בבוקר אל הר סיני. כבמתן תורה אסור לאנשים אחרים לעלות להר והבהמות צריכות להתרחק מההר. אנו מבינים כי עומד להיות כאן שחזור מסוים של המעמד. ה' מתגלה למשה ומודיע לו את י"ג מידות הרחמים. עד עכשיו ראינו את מידות הדין כפי שבאות לידי ביטוי בעשרת הדברות (שמות כ' ה): "לא-תשתחוו להם ולא תעבדם כי אנכי יה' אלקיך אל קנא פקד עון אבת על-בנים על-שלישים ועל-רבעים לשנאי" וכאן אנו למדים כי יש גם צד אחר של מידות: "ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד..." משה מבין את גודל השעה ומבקש מה' כן לעלות וללוות את העם: "ויאמר אם-נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך-נא אדני בקרבנו כי עם-קשה-ערף הוא וסלחת לעווננו ולחטאתנו ונחלתנו" ובתשובתו של ה' המייסדת את הברית מחדש נסיים עיוננו זה:

"ויאמר הנה אנכי כרת ברית נגד כל-עמך אעשה נפלאות אשר לא-נבראו בכל-הארץ ובכל-הגוים וראה כל-העם אשר-אתה בקרבך את-מעשה ה' כי-נורא הוא אשר אני עשה עמך"